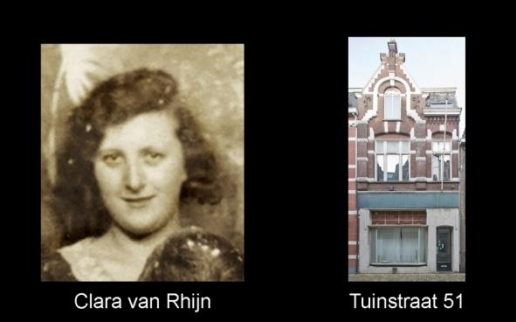

Titel, ontwerper, plaats, jaar	Het verhaal	Foto
<p>1. Dubbelportret</p> <p>Jardena Gil Tilburg, 2014</p> <p><u>Contactgegevens</u></p>		 <p>Clara van Rhijn Tuinstraat 51</p>
<p>2. Diese Kinder suchen ihre Eltern</p> <p>Christian Boltanski Tilburg, 1993</p> <p><u>Contactgegevens</u></p>	<p>Voor <i>Diese Kinder suchen ihre Eltern</i> gebruikte Boltanski foto's van Duitse kinderen die tijdens de oorlogsjaren ontheemd waren geraakt en voor wie het Rode Kruis met pamfletten de ouders zocht. In de installatie worden de pamfletfoto's door eenvoudige lampjes verlicht en lopen de snoeren over de portretten als een barst in zowel het beeld als de ziel.</p>	
<p>3. Verbondenheid</p> <p>Margot Homan Tilburg, 2013</p> <p><u>Contactgegevens</u></p>	<p>Afgebeeld is Helga Deen (1925-1943), een Joods meisje uit Tilburg dat is vermoord in het Poolse concentratiekamp Sobibor en Kees, de jongen waarop ze verliefd was. Margot Homan geeft Deen een gezicht maar brengt bovendien extra emotie in het beeld door de twee personen te combineren. Hun samenzijn is onmogelijk en bestaat in gedachten, waarmee Homan laat zien hoe relaties uiteengerukt zijn door de oorlog.</p>	
<p>4. Verzetsmonument Gemonde</p> <p>L.A.M. van Houtum Gemonde, 2004</p>	<p>Het verzetsmonument in Gemonde (gemeente Sint-Michielsgestel) bestaat uit een bakstenen gedenkmuur met twee ingemetselde plaquettes en de silhouetten van twee mannenfiguren: een boer op klompen (de verzetsstrijder) gaat de geallieerde soldaat voor naar een schuiladres.</p>	
<p>5. Struikelstenen/Stolpersteine,</p>	<p>Struikelstenen zijn stenen in het trottoir die</p>	

<p>sinds</p> <p>Gunter Demnig, Verschillende steden, 1994</p>	<p>herinneren aan Joden, Sinti en andere oorlogsslachtoffers die in de Tweede Wereldoorlog zijn gedeporteerd en vermoord. De stenen liggen voor de woonhuizen die het laatste woonadres waren van de persoon in kwestie. Elke steen is aan één iemand gewijd, om zo juist het onpersoonlijke van de enorme abstracte getallen te doorbreken.</p>	
<p>6. Brandgrens</p> <p>West 8 Rotterdam, 2010</p>	<p>De grenzen van het door het bombardement verwoeste gebied op 14 mei 1940 in Rotterdam zijn gemarkeerd door een reeks lampen in de trottoirs, rood waar de Duitse bommen vielen en groen waar friendly fire tot brand heeft gezorgd. Elke lamp bevat een grafisch ontwerp met skyline, vlammen, Zadkines Verwoeste Stad. Ze vormen een wandelroute door de stad tussen de vooroorlogse en naoorlogse panden, een verschil dat zonder die lampen steeds minder zichtbaar wordt door bouwontwikkelingen.</p>	
<p>7. Vacaresti</p> <p>Florin Tudor en Mona Vatamanu Boekarest, 2007-2008</p>	<p>Na de val van Ceaucescu is het communistisch verleden een opvallend groot onderwerp gebleven in de Roemeense kunst. Met touw en houtjes – expres kwetsbaar – volgen ze de contouren van het grondplan van waar ooit het Vacaresti klooster stond dat door het communistische regime is verwoest.</p>	
<p>8. Het Mooiste</p> <p>Anna Maria Luczak Rotterdam, 2014</p>	<p>Het was een monument in de vorm van oral history, een immaterieel erfgoed dat ze verbeeldde en toch ook immaterieel hield via performance: een wandeling. Rijk aan geschiedenis, en een plek vol vergeten schoonheid typeert Luczak dit stadsdeel dat ze wil leren kennen door verhalen en mythen van stadsgenoten op te zoeken. Met deze orale geschiedenis als basis wilde Luczak een wandelroute door Charlois organiseren, ook om te zien of een buitenstaander deel kan worden van andermans plek en geschiedenis. Zij wil in de vorm van performances nieuwe verhalen scheppen rond vergeten plekken om die daarmee opnieuw voor het voetlicht te brengen.</p>	

<p>9. Fragmenten en patronen</p> <p>Marcel Eekhout en Paul de Kort Langs de N225 tussen Wageningen en Rhenen, 2015</p>	<p>Het kunstwerk beeld de Slag om de Grebbeberg uit. In het fietspad en het wandelpad langs de N225 hebben twee kunstenaars het fietspad en een nieuw wandelpad opgevat als een tijdlijn met ankerpunten. Ze hebben onder meer een betonstrip gelegd met een patroon van prikkeldraad. Op de plek waar zich in 1940 een kabelversperring bevond, legden zij op een zelfde manier afdrucken van de kabels. Aan weerszijden van de weg zijn in het wegdek uitspraken gedrukt van militairen van destijds.</p>	
<p>10. 2146 Steine - Mahmal gegen Rassismus</p> <p>Jochen Gerz Saarbrücken, 1993</p>	<p>Met hulp van Joodse gemeenschappen in Duitsland maakte kunstenaar Jochen Gerz een overzicht van de 2146 Joodse begraafplaatsen die in Duitsland bestonden voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog. Deze 2146 namen zijn gegraveerd in een evenredig aantal stenen die Gerz had weggehaald uit een straat bij het Saarbrücken kasteel, waar het provinciale parlement gevestigd is. Hij deed dit bij nacht, zonder opdracht of toestemming, en graveerde de namen erin, waarna hij ze terugplaatste met de inscripties naar beneden. Het is dus een onzichtbaar monument.</p>	
<p>11. Liberation Route</p> <p>Grave, 2011</p>	<p>Ter nagedachtenis van geallieerde militairen en burgerslachtoffers is in 2011 een luisterroute onthuld bij onder meer Grave. 49 stenen vormen samen de 'Liberation Route', die volgt het pad van de geallieerden in 1944 en 1945 door Europa heen op naar de bevrijding. Startpunt is een luistersteen met een plaquette die direct informatie biedt en die er telefonisch te beluisteren is. Deze zwerfkei ligt naast de Thompsonbrug bij Grave. De gehele route daarentegen spreidt zich, net als de Stolpersteine, uit over heel Europa als herdenkingsroute die de mijlpalen van de geschiedenis met elkaar verbindt.</p>	

<p>12. De Wilhelminasteen en Wilhelminadag</p> <p>Arnoud Holleman Rotterdam, 2013</p>	<p>Het kunstproject Wilhelminasteen van Arnoud Holleman in 2013 ging over een vergeten plaquette die koningin Wilhelmina in 1891 had onthuld aan de Wilhelminapier in Rotterdam, met daarbij een tijdscapsule voor de toekomst. Holleman organiseerde een evenement rond de herontdekte steen met een nieuwe steen met tijdscapsule, waartoe omwonenden digitaal beeld konden aandragen en bracht daarbij een nieuwe traditie in het leven: een Wilhelminadag, om jaarlijks in mei te vieren met een fanfare. Deze 'invented tradition' gaat over het schenken van historisch bewustzijn met ogenschijnlijke tradities.</p>	
<p>13. Secret operation 610</p> <p>RAAAF Soesterberg,, 2013</p>	<p>Havermans een sculptuur ontwikkeld ter nagedachtenis van de Koude Oorlog. Deze heeft in Nederland weinig fysieke resultaten achtergelaten maar was veel in de media en is daarom ook in Nederland van belang geweest voor de tijdgeest, het denken over de wereld. RAAAF maakten een vliegtuigachtige sculptuur die verreden kan worden en dienst kan doen als vergaderruimte waarbij de 'cockpit' zicht biedt op het landschap, waarbij natuur en sculptuur samen een herinneringsfunctie krijgen. Het doel is bewustwording.</p>	
<p>14. Karl</p> <p>Annette Behrens vanaf 2007</p>	<p>In 2007 werd een fotoalbum geschonken aan het United States Holocaust Museum in Washington, met het opschrift <i>Auschwitz 21.6.1944</i>. Het was vermoedelijk van adjudant Karl Höcker, een Nazi die in het concentratiekamp werkte en met vrienden een uitje maakte naar een vakantiehuis in de buurt – vrolijke foto's, die een onbegrijpelijk contrast vormen met de gruwelen een paar kilometer verder. Over die tegenstrijdigheid wilde Annette Behrens een publicatie maken: wie was deze Karl Höcker? Hoe zijn deze vrijetijdsbeelden uit zijn album te rijmen met wat we weten over Auschwitz? Ze ging naar archieven, naar Duitsland en Polen, waar ze merkte dat het vakantiehuisje toen nog verhuurd werd, waarmee haar project een andere wending kreeg: over hoe een verschrikkelijk verleden kan bestaan in of naast het gewone leven van alledag nu.</p>	

<p>15. Het Gastarbeider Monument en Slavernij Monument</p> <p>Hans van Bentem en Alex da Silva Rotterdam 2014</p>	<p>De grote groepen Rotterdamers van Surinaamse, Caribische en Kaapverdische herkomst zijn op zich al een herinnering aan het overzeese en koloniale verleden van Nederland, dat zich heeft verrijkt met slavernij. Om die geschiedenis meer zichtbaar te maken, is het Slavernijmonument onthuld, waarop slaven zich vrij dansen: een ode ook aan dans en muziek, een positief gebaar. Het Gastarbeidermonument is als dank opgericht aan de immigranten uit de wederopbouw, die veel voor de stad hebben betekend en wiens levens niet eenvoudig zijn geweest. Dit monument is ook een afsluiting: een gebaar naar de kleinkinderen van immigranten dat ze zelf iets moeten maken van het leven.</p>	
<p>16. Beeld van de Goede Duitser</p> <p>Riet van de Louw Goirle, 2008</p>	<p>Burgerinitiatief 'Actiecomité Rosch, Goirle' is de drijvende kracht achter een bronzen sculptuur die in 2008 in Goirle wordt onthuld. Het beeld, van Riet van de Louw, herdenkt de Duitse militair Karl-Heinz Rosch die in 1944 het leven van twee Nederlandse kinderen redde en toen zelf omkwam.</p>	
<p>17. Gedenksteen Duitse piloot</p> <p>Schaijk, 2015</p> <p>Foto Frank munckhof fmunckhof@home.nl http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=83505581</p>	<p>In februari 2015 is in de bossen bij Schaijk een gedenksteen onthuld voor Gerhard Rohde, een Duitse Luftwaffe-piloot die in 1945 neerstortte. De tekstplaat is later uit voorzorg voor acties of vernielingen verwijderd. "De plaquette is geen eerbetoon, maar ter nagedachtenis. Verzoening is een betere weg naar vrede dan haat en vergelding". De gedenksteen, voorzien van een neutrale tekst, werd onthuld door burgemeester Bakermans van Landerd en Schaijkenaar Wim Boeijen, die het levensverhaal van piloot Rohde onderzocht.</p>	

<p>18. Vrijheid</p> <p>Inez Hegeman Geffen, 1991</p>	<p>Het monument 'Vrijheid' in Geffen (gemeente Maasdonk) is een abstract, bronzen beeld van een vogel in V-vorm met een tekst: "Vrijheid' ter herdenking 1940-1945'. Ontwerpster Inez Oerlemans-Hegeman verwoordde het kunstwerk als volgt: 'Een vogel zoekt zijn weg in de vrije ruimte en wordt in zijn vlucht niet begrensd. Hij symboliseert een beeld van vrijheid en individualiteit. Het V-teken dat tevens symbool staat voor vrede en veiligheid, wordt uitdrukkelijk herkenbaar gemaakt in de vorm van deze figuur. Hoewel dit beeld in zeker opzicht een geabstraheerde vorm heeft gekregen, is het voldoende herkenbaar om zin en betekenis te kunnen geven aan een brede bevolkingsgroep en eveneens begrijpelijk voor kinderen.'</p>	
<p>19. Plaqueette / performance</p> <p>Budel, 2014</p>	<p>Hoe moeilijk het is om samen te herdenken in de openbare ruimte bleek in 2014 in Budel, bij de onthulling van een plaqueette met onder andere namen van Duitse soldaten. De plaqueette was geschonken door de verzets- en veteranenorganisatie Bond van Wapenbroeders. Na protest van Federatief Joods Nederland en de Bond van Antifascisten werd de onthulling afgelast. Wel was er een boekpresentatie van schrijver en organisator René Vos, waarbij een Engelse en een Duitse soldaat aanwezig waren, beide 92 jaar oud. Zij zouden eigenlijk samen de plaqueette onthullen.</p>	<p>Bestaat niet?</p>
<p>20. 'Monument in waiting'</p> <p>Azra Aksamija Den Haag, 2008</p> <p>Foto Rob Kollaard ? http://www.stroom.nl/activiteiten/ten-toonstelling.php?t_id=5151152</p>	<p>Aksamija maakte een tapijt als een collectieve getuigenis tegen de etnische zuiveringen die zijn uitgevoerd in de oorlog in Bosnië-Herzegovina tussen 1992-95. Aksamija herinnert hieraan met een handgeweven kilim-tapijt dat past in islamitische culturele tradities die in die oorlog vernietigd zijn. Ze maakte het kleed samen met moslimvrouwen in Sarajevo, om zo een gemeenschap aan zich te binden wat belangrijk is voor het draagvlak voor een monument. Die vrouwen verbeelden in het abstract uitzierende kleed motieven die naar wapens verwijzen en een gestileerde levensboom.</p>	

<p>21. Sam Durant</p> <p>Arnhem</p>	<p>Demonstraties en monumenten hebben overlappende functies: ze brengen een politieke gedachte in de openbare ruimte, op straat, hopend op zichtbaarheid en daarmee bijval, om politieke wensen ingewilligd te krijgen. Demonstraties zijn tijdelijk, wat soms prima is omdat het rond een korte periode speelt met een politiek beïnvloedingsproces. Maar soms zijn de achterliggende gedachten ook later valide en belangrijk om te onthouden. Kunstenaar Sam Durant heeft daarom, uitgaande van de kracht van het woord, teksten van de protestborden tot permanente kunstwerken verheven.</p>	
<p>22. Het Orakel</p> <p>Atelier van Lieshout Amsterdam, 2014</p> <p>Foto ?</p>	<p>Het Orakel was een sculptuur: een twee en een half meter hoge kop op sokkel, wat sms-berichten van het publiek uitspreekt. Om je eigen mening te verkondigen kon je een bericht sturen met 'Orakel gevolgd door jouw persoonlijke boodschap'. De inhoud van de berichten konden poëtisch, troostend of inspirerend zijn, maar de organisatie geeft aan dat ook laaghartige en politiek incorrecte uitspraken worden uitgesproken. Op deze manier is Het Orakel de spiegel van onze maatschappij, stelde AVL. Het is een gemeenschapskunstwerk dat gaat over vrijheid en democratie, en daarmee de lastige kwestie rond vrijheid van meningsuiting gebruikt om een brug te slaan tussen het herdenken van de oorlog en de actualiteiten van deze tijd.</p>	
<p>23. Monument Roozenoord</p> <p>Ram Katzir Amsterdam, 2015</p> <p>Foto ?</p>	<p>In een plantsoen tussen de begraafplaats Zorgvlied en het Amstelpark ontwierp Ram Katzir een compositie van honderd lege stoelen op een grasveld daar waar in de oorlog 140 Amsterdammers werden geëxecuteerd. Juist, elke stoel rustend op een betonnen steen waarop naam, geboortedatum en datum van overlijden van één van de slachtoffers staan (veertig namen zijn onbekend gebleven). Het is een omgeving waar je in zou kunnen zitten om na te denken.</p>	

<p>24. Sawah Belanda</p> <p>Joyce en Marion Bloem Arnhem, 2006</p> <p>Foto Niek Ravensbergen, 2014, niek@niekravensbergen.nl https://niekravensbergen.wordpress.com/</p>	<p>Vlakbij Park Sonsbeek in Arnhem hebben Joyce en Marion Bloem een monument gemaakt ter nagedachtenis van de Jappenkampen, en daarmee een plek gevend voor herinnering aan de Aziatische kant van de Tweede Wereldoorlog. Voor Nederlanders van Indonesische komaf is dit het oorlogsverleden dat een rol speelt in hun leven en van dat van hun families .Het is een grasland met natte rijstvelden, omgeven door zeven granieten bladzijden uit een boek van Marion Bloem.</p>	
<p>25. Operatie Manna</p> <p>Observatorium Rotterdam Nieuw-Terbregge, 2006</p> <p>Foto Kees Boks gemeente@middendelfland.nl http://nl.tracesofwar.com/artikel/8937</p>	<p>Een relatief recent monument voor de Tweede Wereldoorlog is in Rotterdam te vinden op een wal tussen de snelweg en een nieuwbouwwijk. Het opmerkelijke hier is dat het niet als monument bedoeld was maar dat het wel aan de wijkbewoners was om er 'iets' mee te doen. Bij de nieuwbouwwijk heeft kunstenaarscollectief Observatorium op de wal bij de A20 een gebouwtje ontworpen dat een esthetische verbinding tussen stad en snelweg vormt, en van ver al opvalt. Kort na de oplevering hebben de bewoners van de wijk het omgedoopt tot monument voor de voedseldroppings in de Tweede Wereldoorlog, die plaatsvonden in de omgeving.</p>	
<p>26. Monument tegen zinloos geweld</p> <p>Guido Geelen Tegen Heikese Kerk Willemsplein, Tilburg, 2006</p> <p>Foto ?</p>	<p>De Tilburgse kunstenaar Guido Geelen werd kort na de eeuwwisseling gevraagd door de Tilburgse gemeenteraad om een monument op te richten voor zinloos geweld na enkele incidenten. Omdat de gevolgen van zinloos geweld diep ingrijpen in de levens van het slachtoffer en zijn omgeving koos Geelen voor een voorwerp dat in het privéleven thuis hoort, om kostbaarheden in op te bergen: een antieke kabinetskast, gegoten in brons. De kastdeuren staan open, wat aan een altaar doet denken. Betrokkenen kunnen er voorwerpen in leggen, variërend van foto's, knuffels, teksten tot voetbalschoenen. Iedereen die daar behoefte aan heeft kan voor het monument bloemen leggen of kaarsen branden.</p>	

<p>27. 'Sluipweg, waarlangs de dood heeft weten te ontsnappen'</p> <p>Hans van Houwelingen Vijfhuizen, 2009</p> <p>Foto ?</p>	<p>Na de dood van zijn eigen moeder ontwikkelde Van Houwelingen een idee om een pad aan te leggen van grafstenen die horen bij reeds geruimde graven waarvan de grafrechten verlopen zijn. De graven zijn weg, de stenen blijven, waarmee de herinnering aan de overledenen ook overblijft. Hij heeft ze als een wandelpad van vierhonderd meter over de omwalling van Kunstfort Vijfhuizen aangelegd. Het herinnert aan individuen maar ook aan de dood en aan menselijkheid in zijn algemeenheid. Het gaat dus over de (on)mogelijkheid tot het vasthouden van geschiedenis.</p>	
<p>28. The Present as a Result of the Past</p> <p>Fotini Gouseti 2012</p>	<p>Tijdens de grote financiële crisis in Griekenland en de daaropvolgende verkiezingen, bleek in 2012 dat veel stemmers op de Gouden Dageraad, de extreem-rechtse partij die wel wordt vergeleken met het Duitse Nationaal-Socialisme, in bergdorpje Kalavryta wonen. Hoe kan dat: want juist dit dorp heeft zo geleden onder de Nazi's. In 1943 zijn alle mannen boven de veertien vermoord, alle huizen verwoest. Fotini Gouseti besloot er een onderzoek aan te wijden, en reisde een paar keer naar Kalavryta om met de mensen te praten en dit presenteerde ze in het van Abbemuseum. In 2014 ging ze ermee verder. Ze keerde terug naar Kalavryta om portretten te maken van de 1500 vrouwen en kinderen die de slachting in 1943 wel hadden overleefd. Angst en haat bepalen de blik van de dorpingen.</p>	
<p>29. Memory transition</p> <p>Ina Marie Schmidt, 2014</p>	<p>De vraag 'wat ontbreekt er aan de collectieve herinnering?' vormde de basis voor het onderzoek waarvoor beeldend kunstenaar Ina Marie Schmidt naar Berlijn reisde. Vooral door zijn bewogen geschiedenis – Nazisme, oorlog, de muur - heeft de stad in de loop der tijden ingrijpende veranderingen meegemaakt. Schmidt gebruikt fotografie, audio, video, vaak in historische context met foto's als ambivalente informatiedragers: wat ze tonen en betekenen is niet per se hetzelfde. Het zijn middelen om ons geheugen te steunen en te beïnvloeden. Via dit onderzoek breidde ze haar persoonlijke werk uit richting stadsgeschiedenissen om zo een link te leggen naar collectieve geheugens. In Berlijn ontdekte Schmidt dat de</p>	

	<p>gedenktekens in de stad symbolen zijn van een collectief herinneren dat losstaat van de individu – te abstract, te onpersoonlijk. Kunst, concludeerde Schmidt uiteindelijk, is de enige manier om die samen te brengen: om collectieve herinneringen te ervaren en hieruit te leren en zo conclusies eruit te trekken. Kunst brengt het ontbrekende in onze herinneringscultuur terug in het collectief bewustzijn. Schmidt verwerkte de opgedane ervaringen in tekst en een installatie, met onder meer foto's van militairen, bunkers, de muur.</p>	
<p>30. Stadtarchiv</p> <p>Eva Olthof Köln, 2014-2015</p>	<p>Op 4 maart 2009 stortte totaal onverwacht het historisch archiefgebouw van Keulen in. De berichtgeving daarvan maakte een verpletterende indruk op Eva Olthof. Vooral het feit dat het unieke documenten betrof (van Goethe, Marx, Adenauer) die in een krater van 25 meter in het grondwater belandden. Kun je toegang krijgen tot een archief dat niet meer bestaat? Die vraag stelde Olthof zichzelf en ze besloot het antwoord te zoeken in herinneringen van Keulenaren. Deze 'Kopfbilder' ging ze verzamelen: welke beelden dragen Keulenaren met zich mee van die onheilsdag? Wat is hun relatie met het archief, dus gebouw en inhoud? Kunnen ze dit beschrijven?</p>	
<p>31. Image of Absalon to be Projected until it Vanishes</p> <p>Matthew Buckingham 2001</p> <p>Foto ? https://wehavetobeerrant.wordpress.com/2009/11/08/vehicles-of-thought/</p>	<p>Met een projectie bracht kunstenaar Buckingham de legendarische 12^e-eeuwse Viking Absalon in herinnering, de stichter van Kopenhagen. Tegelijk ging dit kunstwerk niet alleen over Absalon maar ook over (de onmogelijkheid van goed) herdenken, doordat hij er een tijdelijke variant van maakte. Buckingham toont het werk in tentoonstellingen waarbij hij een beeld van de stichter richting de lucht toonde. Het beeld verandert door de hitte van de projector, zodat de geschapen herinnering loslaat. Het beeld, een symbool, verliest daarin zijn 'vastheid'. We definiëren het heden door het verleden te herscheppen, stelt hij, en wil die fictieve kant duidelijk maken.</p>	
<p>32. Verschillende werken</p> <p>Hans Citroen</p>	<p>Kunstenaar Hans Citroen is zich in Auschwitz gaan verdiepen toen hij zijn vrouw ontmoette die daarvandaan kwam: niet uit het kamp, maar uit het dorp. Citroen verdiepte zich in hoe verleden en heden zo naast elkaar kunnen bestaan en</p>	

	<p>schreef er met zijn vrouw een boek over: Oswiecim, waarin hij de kampstad Auschwitz vergeleek met de havenstad Rotterdam: ook een stad die eigenlijk juist iets anders is, namelijk een haven. Citroen is sindsdien veel op zoek gegaan naar sporen van dat verleden. In Auschwitz fotografeerde hij tuintjes waar dorpelingen van delen van de kampomheining decoratieve pergola's hadden gebouwd. Ook kwam hij op het spoor van de donkere kant van Pools keramiek: dat wordt gemaakt in een toeristenstad waar de keramiektraditie voor de oorlog door Duitsers is geïntroduceerd, waarna die bevolkingsgroep na 1945 met vergelding te maken kreeg en dit Duitse erfgoed Pools is gemaakt.</p>	
<p>33. De Schaduw</p> <p>Onno Poiesz 2009</p> <p>Foto ?</p>	<p>Voor het Rotterdamse Oorlogs- en Verzetsmuseum maakte beeldhouwer Onno Poiesz een speelgoedachtige vliegtuigsculptuur. Het speelt met de onschuld en ongeloofwaardigheid van zoiets verschrikkelijks als het bombardement. Het vliegtuig staat als prominente sculptuur, blikvanger, opgesteld voor de wat verscholen ingang van het museum. Door de staande positie heeft het iets weg van een vliegtuigje dat nog in de verpakking zit, uitgevoerd in militair grijs dat tegelijk een plastic speelgoedtint is.</p>	
<p>34. Een kleine geschiedenis van Puttershoek</p> <p>Florian Göttke 2011</p>	<p>In een nieuwe zorgwijk in de Zuid-Hollandse gemeente Puttershoek verschenen zeven traditioneel uitzijnde bronzen monumenten, die alle een ander moment uit de geschiedenis van het dorp herinneren: scheepsbouw, bietenteelt, een legendarische discotheek. Allemaal waren ze deel van een kunstproject van Florian Göttke die in zekere zin werkte vanuit het idee: voor iedereen een monument. Gelijkheid in de openbare ruimte bestaat als elke groepering er een gedenkteken krijgt om zichtbaarheid op te eisen. Göttke herdacht bestaande maar ook fictieve geschiedenissen vanuit het idee dat monumenten identiteit helpen vormgeven. Zijn werk gaat dus over identiteit en herinneren, en geeft zo traditie aan een nog ziellose wijk.</p>	

<p>35. Reizen met eieren</p> <p>Heleen Volman 2014</p>	<p>Onder andere Tijdens Holocaust Memorial Day 2014 werd in samenwerking met stadsmuseum Tilburg de voorstelling <i>Reizen met eieren</i> opgevoerd op een school (Koning Willem II College). Dit is een verhalend toneelstuk, geschreven door Heleen Volman, over de Jodenvervolging in Tilburg tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar ook over lafheid en moed. Tijdens de voorstelling stellen de leerlingen zichzelf vragen, zoals waarom we over die oorlog van lang geleden moeten blijven horen en nadenken. En, hoe is dat, om in een bezet land te leven? En wat is eigenlijk het verzet? Eén ding weten we zeker, wie weet waar het over gaat, wil niet dat het nog eens gebeurt. Hiermee wil het Koning Willem II College de joodse leerlingen die vóór en aan het begin van de Tweede Wereldoorlog op de school zaten blijvend herinneren.</p>	
<p>36. Verzet, Vrijheid, Victory</p> <p>Martin Copier 2006</p> <p>Foto Stichting Berging Halifax 1944</p>	<p>Het monument bestaat uit een propeller afkomstig van een neergestort vliegtuig geplaatst op een zwarte zuil. Het herdenkt het neerstorten van een geallieerd toestel. Op de zuil is een zwarte plaquette met de namen van de zeven omgekomen geallieerde militairen aangebracht. Het monument bevindt zich op de hoek van de Aakvlaaiweg en de Oranjepolder nabij Hank. De kunstenaar heeft zo een symbiotisch beeld gemaakt dat zowel rouw als overwinning uitdrukt. De propeller maakt het verleden tastbaar, het functioneert als een relik waar bovendien een V-vorm in zit: victorie. Daarnaast werkt juist het idee van de losse propeller, als brokstuk, ook als herinnering aan het ongeluk. Er is ruimte voor herdenking en jaarlijks kunnen er rouwkransen om het beeld heen geplaatst worden.</p>	
<p>37. Tunnel Oorlogs- en Verzetsmuseum</p> <p>Dirk Rutten Rotterdam, 2015</p>	<p>Deze tunnel in het Verzetsmuseum bevat foto's van het bombardement, die via lichtbakken in een tunnel verwerkt zijn die loopt van de entree van het museum tot in de ontvangsthal. Het dompelt je onder in het bombardement, als een panopticum of panorama, voor het je 'loslaat' in de ruimte van het museum.</p>	
<p>38. Artikel 1</p> <p>Maarten Fleuren</p>	<p>Het monument 'Artikel 1' in Breda is een bronzen plaquette met de volledige tekst van Artikel 1 van de Nederlandse</p>	

<p>Breda, 2002</p>	<p>grondwet erop aangebracht: Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.' Met dit monument hebben de tolerantie en het principe van antidiscriminatie symbolisch een vaste plaats gekregen. Het leed van de oorlog is daarmee vertaald naar universele principes, het waarom dat we de oorlog niet mogen vergeten.</p>	
<p>39. Transmission / Übertragung</p> <p>Harun Farocki 2007</p>	<p>Harun Farocki filmde de handgebaren van mensen die monumenten en gedenktekens bezoeken. Het Vietnam Veterans Memorial in Washington bijvoorbeeld bestaat uit zwartstenen muren waar de namen van de gesneuvelden in gegraveerd staan. Bezoekers raken de gegraveerde letters aan en volgen met hun vingers het materiaal als ze met hun ogen op zoek gaan naar andere namen. Het gaat Farocki om geritualiseerde gebaren in zijn algemeen maar de film concentreert zich vooral op handen, waarmee hij ook een extra symboliek in hun houdingen legt: mensen die op zoek zijn naar het onaanraakbare, geven het fysieke monument een spirituele betekenis, als een icoon dat gekust moet worden, alsof het afwezige gemis door die aanraking gecompenseerd wordt.</p>	
<p>40. De Ramp</p> <p>Koert Davidse 2002</p>	<p>Om het verre verleden van de Watersnoodramp dichterbij te halen, besloot filmmaker Koert Davidse bij mensen thuis op zoek te gaan naar filmmateriaal uit 1953. Hij vond zwartwitfilms en ook was hij content met enkele dia's in kleur: juist kleur haalt het verre verleden meer naar het heden. Hij verwerkte alle materiaal in een film. Hij was verbaasd dat over de Ramp nog geen goede documentaire was gemaakt. Ook werd het opgenomen in een filminstallatie voor het Watersnoodmuseum. Het gaat Davidse niet om de dijken en zeewering maar puur om de verhalen van de overlevenden: hun angsten, ervaringen, en hun trauma's die doorwerken tot in het heden. Daarmee gaat het ook over het nu.</p>	
<p>41. Hester Overmars</p>	<p>Overmars is een documentairemaker die door een symposium over het bombardement op Rotterdam, in 2014,</p>	

	<p>het plan opvatte om 'iets' te gaan doen met die herdenking. Centraal in het symposium stond de vraag of de oorlog wel op de juiste manier herdacht wordt, of er niet te weinig ruimte is voor de kleine verhalen. Waar worden die verhalen verteld? Overmars heeft veel samengewerkt met Koert Davidse en wil proberen in Rotterdam dit concept van het volgen van verhalen uitwerken: deze inzichtelijk maken voor grote groepen mensen. Eerder is hier een luisterboek van gemaakt, Overmars zou het graag ruimtelijk vormgeven, in een gebouwtje.</p>	
<p>42. Zwarte Soldaten Joost Seelen 2011</p>	<p>zwarte Soldaten is een documentaire over diegenen die bij uitstek als foute Nederlanders worden gezien: de Nederlandse SS'ers. In totaal traden 25.000 landgenoten tijdens de Tweede Wereldoorlog toe tot de Waffen-SS en versterkten zo Hitlers legermacht. Joost Seelen is een Brabantse producent (Breda) die in deze documentaire (in 2012 uitgezonden op televisie) zes Nederlandse oud-SS-ers voor het eerst hun verhaal publiek laat vertellen. Op onverbloemde en confronterende wijze vertellen ze over hun keuze voor de SS, hun ervaringen aan het front, de aantrekkingskracht van het nationaal-socialisme. Sommigen worstelen met hun keuzes van toen, anderen zijn nog steeds overtuigd van hun racistische opvattingen. De film won het Gouden Kalf voor beste korte documentaire in 2011. Seelen heeft meer films gemaakt over de Tweede Wereldoorlog, ook over Kamp Vught, dat zelf bovendien ook een actief programma heeft rond herdenken in relatie tot het heden.</p>	
<p>43. In mei. Rotterdam 1940 Marc Schmidt 2007</p>	<p>Voor deze documentaire interviewde Schmidt mensen die het bombardement van nabij meemaakten, beelden die hij heeft aangevuld met archiefbeelden van Rotterdam voor, tijdens en na het bombardement. Hij sprak met getuigen over hoe ze geen idee hadden van de verschrikkingen die hun te wachten stonden. Ze vertellen over chaos, paniek en onzekerheid, over stiftjes die uit een heldere hemel vielen, gefluit van bommen, gedreun van explosies, stof, vuur, as. Hoe angst, dood en geweld je tot in je diepste wezen aantasten. Anderzijds gaat het ook over de blijdschap te hebben</p>	

	overleefd, over het weerzien met verwanten die ook ongedeerd bleven.	
44. En nu moet het maar Inge Nabuurs en Erwin van Doorn Eindhoven, 2011	Het gonsde altijd een beetje rond in de familie, weinig uitgesproken, dat opa fout was in de oorlog. Zo was het gerucht. Maar na ruim vier jaar onderzoek op zeventien plaatsen in acht Europese landen, weten Erwin van Doorn en Inge Nabuurs wel beter. De Eindhovense kunstenaars hebben hun zoektocht naar de handel en wandel van hun opa omgezet in een indringende installatie, 'En nu moet het maar', in het Van Abbemuseum. Samen maakten ze de reis via Duitsland en Frankrijk richting het Oostfront die ook hun opa destijds heeft gemaakt. Telkens probeerden ze zijn ervaringen er te doorvoelen. Reizend in zijn voetsporen, vertellen ze in een kunstwerk, een filmische ruimtelijke installatie, over zijn geschiedenis zowel als over hun herbeleving. Zijn ervaringen opnieuw proberend door te maken en te begrijpen, halen ze verleden naar het heden en nuanceren ze kwesties rond goed en fout.	
45. De Oversteek en Sunset March Nijmegen, 2014	In 2014 is een nieuwe traditie geboren: oorlogsveteranen steken elke avond de brug over de Waal bij Nijmegen over, precies op het moment dat de zon ondergaat. Daarmee herdenken ze de Amerikaanse militairen die er 70 jaar geleden de Waal overstaken. De jonge brug, uit 2014, heet de Oversteek als verwijzing naar die geschiedenis en ook de verlichting verwijst ernaar. De 48 lantaarnpalen op de brug gaan niet tegelijk aan, maar één voor één, of paar voor paar, van zuid (Nijmegen) naar noord (Lent), in het tempo van een trage mars. Ze staan voor de 48 Amerikanen die omkwamen tijdens de oversteek van de rivier in de Tweede Wereldoorlog. De Nederlandse veteranen voegen daar een dagelijkse herdenkingshandeling aan toe: de Sunset March, een avondwandeling over de brug. Iedereen is welkom om mee te wandelen.	

